

Milli ideya: müstəqillik simvolundan dövlətçiliyin gələcək inkişaf modelinə doğru gerçəkləşən yolda

Rəbiyyət ASLANOVA,

Milli Məclisin İnsan hüquqları daimi komitəsinin sədri,
BDU-nun “Fəlsəfə tarixi və mədəniyyətsünaslıq” kafedrasının müdiri
fəlsəfə elmləri doktoru, professor,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının 20-ci ildönümü haqqında” imzaladığı sərəncamda dünyəvi və demokratik dövlət quruculuğunu müstəqilliyin 20 illiyində ən böyük tarixi nailiyyət kimi dəyərləndirmişdir. Dövlət başçısı eyni zamanda vurğulamışdır ki, bundan sonra da Azərbaycanın ardıcıl yüksəlişi yalnız o halda uğurlu ola biləcək ki, möhkəm milli-mənəvi təməl və dəyərlər üzərində dayansın.

Doğrudan da, müstəqilliyimizi gerçəkləşdirən, onun dönməz olması üçün bizi sıx birləşdirən amil nədir? – sualının cavabı məhz milli ideya, mənəvi birlikdir. Bu gün Azərbaycan xalqı dünyada özünü təsdiq mərhələsini keçən, daha sabit və sabahından əmin olan cəmiyyətdir və təbii ki, daha çox mənəvi inkişaf və seçim imkanlarına, həm də 20 illik əvəzsiz təcrübəyə malikdir.

Azərbaycanın XXI əsrə qədər gəldiyi və bundan sonra qət edəcəyi yol, qlobal məkanın inkişaf meyilləri, milli prioritetlər, milli dövlətçilik haqqında düşüncələri dəyişən reallıq prizmasında milli ideyanın statusunu yenidən dərk etməyi zəruri edir. İstənilən ölkənin milli inkişafı ilk növbədə arzu edilən, nail olunmasına səy göstərilən cəmiyyət modelinin, konsepsiyasının ideoloji əsaslarının müəyyənləşdirilməsindən, onun geniş ictimaiyyətə çatdırılması istiqamətində aparılan miqyaslı vəzifələrdən başlayır. Bu həm də milli ideyanın reallıqda görülən işlərin təhlili, dərk edilməsi və dəyərləndirilməsi, yeni mərhələdə seçilmiş yolun doğruluğunun meyarı qismində nəzərdən keçirilməsinə imkan verir.

Yaponiya möcüzəsinin “atalarından” sayılan E.Deminqin sözlərinə görə: “Dövlətdə bütün sahələrin kökündən yeniləşməsi, yalnız müvafiq məqsədlərin milli ideyaya və ideologiyaya çevrilməsindən sonra mümkündür”.

Sırr deyil ki, müstəqil Azərbaycanın inkişafından narahat olan, onu gözü götürməyən müxtəlif qüvvələr ölkəmizdə milli quruculuğa əngəl olmaq üçün hər cür vasitələri, ilk növbədə informasiya və intellekt resurslarını səfərbər ediblər. Bununla belə, son illərdə bu problemə münasibətdə alim və ziyalıların milli ideyanın məzmun baxımından dinamizminə və onun reallaşmasına imkan verən vasitələrin çox çalarlığına dair tədqiqatları sahəsində bir durğunluq vəziyyətinin müşahidə edildiyini demək olar. İnkişafın yeni mərhələsində milli ideya, onun tarixdə ilk dəfə milli gerçəkləşməyə çevrildiyi son 20 ilin zirvəsindən baxdıqda əvvəlki mərhələlərdən fərqli xüsusiyyətləri, Prezident İlham Əliyevin bu sahədə fəaliyyətinin strateji mahiyyətli müddəaları işığında təhlilini verən əsərlər o qədər çox deyil.

Azərbaycanda milli dövlət quruculuğunun, demokratiya, modernləşmə və qloballaşma, milli ideya və ideologiya məsələlərinin dərin təhlili verilən çoxsaylı əsərlərin müəllifi olan akademik Ramiz Mehdiyevin “Müasir Azərbaycan milli ideyanın təcəssümü kimi” adlı son məqaləsi deyilənlər baxımından, elmi ictimaiyyətə, dövlətimizin gələcəyi haqqında düşünən hər kəsə ünvanlanan dəyərli tədqiqat olmaqla yanaşı, yeni əsrdə ictimai elmin inkişafı baxımından həm də əlamətdar hadisədir.

Məqalə müstəqilliyimizin artıq üçüncü onilliyinin astanasında milli ideyanın Azərbaycan xalqının qəlbində yaşatdığı tarixi arzudan, müasir dövrün inkişaf paradigmasına çevrilməsi istiqamətindəki miqyaslı panoramının göz önündə canlandırılması, dövlətçiliyi təməl ideoloji dayaq kimi onun yeni mərhələdə reallığa adekvat məzmunla zənginləşməsi və gələcəyin oriyentirləri baxımından mahiyyətinin aşkarlanması yönündə yeni nəzəri konsepsiyanın təqdimidir.

Məqalədə Azərbaycanın qət etdiyi şanlı 20 illik tarixi yolun yekunları təhlil edilmiş, milli dövlətçiliyin XXI əsrdə bəyan edilən yeni hədəflərinə dair müəllifin düşüncələri yer almışdır. Bundan sonra da Azərbaycan xalqının hansı başlıca ideya və məqsədlər ətrafında birləşməli olduğu, xalqın kollektiv əzmi, siyasi və intellektual elitanın ümumi yaradıcılıq söylərini tələb edən ideya dayaqlarımızın diqqət mərkəzinə gətirilməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır. Şübhəsiz ki, bu əsər Azərbaycan ictimai-siyasi düşüncə tarixində milli dövlət və milli ideya məsələlərinin yaşadığımız yeni reallıq güzgüsündə təhlilinə dair miqyaslı fikir mübadiləsinə təkan verəcək, mövcud nəzəriyyə və konsepsiyaların, sözün əsl mənasında, zənginləşməsinə hələ öz töhfəsini verəcək. Məqalədə qoyulan məsələlər həm nəzəri-konseptual aktuallığı, həm də real təcrübə aspektində təhlil edildiyi üçün, ideya və ideologiyaya dair həm

milli, həm də dünya ictimaiyyətsünaslığında mövcud olan tədqiqatlar sahəsində yeni yanaşma kimi mühüm dəyərə malikdir. Milli varlığımızın əbədi olması üçün çalışan hər bir azərbaycanlı bu əsərdən özü üçün çox şey götürə bilər. Biz də öz növbəmizdə ilk təəssüratlarımızı Azərbaycan oxucusu ilə bölüşmək istərdik.

Milli ideyadan milli gerçəkliyə qədər gəldiyimiz yol

Milli ideya mövzusu dünya və Azərbaycan üçün yeni deyildir. Qürur doğuran məqam odur ki, bu həyatı vacib məsələ nə milli dövlət adlanan sistemin, ümumiyyətlə, olmadığı, nə də dövlətçiliyin fəlakətli hadisələr yaşadığı vaxtlarda gündəmdən heç vaxt çıxmamışdır. Azərbaycanda bu məsələnin ilk nəzəri, elmi-siyasi qoyuluşundan yüz il keçdiyi bir ərəfədə milli ideyanın həyat və tarixin sınağından çıxaraq müstəqillik təmsalında reallığa çevrilməsinin dərki çox önəmlidir.

Milli ideya müasir ictimai elmdə “milli quruculuq” (nation-building) adlandırılan proseslərin həlledici amilidir. Onun mənası – öz tərkibinə görə polietnik sayılan cəmiyyətlərdə ümumi dövlətçilik mənafeyini dərk edən, milli birliyi, xalqın vəhdətini, ümummillə məsələlərdə həmrəyliyi təmin etmək proseslərini əks etdirir. Milli quruculuq fasiləsiz olaraq hər yeni gələn nəsillə çiyin-çiyinə milləti yaratmaq, milləti formalaşdırmaq prosesidir. Milli ideyanın formalaşması siyasi və intellektual elitənin, dövlətin və cəmiyyətin ortaq səyləri ilə mümkün olur. Milli quruculuq Qərbi təcrübəsinin təqlidi kimi bəsit başa düşülməməlidir. Bu, hər şeydən əvvəl milli inkişaf modelidir. Çünki onun subyektı də, obyektı də Azərbaycan vətəndaşıdır, gənci, müəllimi, alimi və mühəndisi, ziyalıdır.

Bu sahədə saysız-hesabsız nəzəri yanaşmalar mövcuddur. Kimlərsə polietnik cəmiyyətdə vahid xalqın formalaşmasını qeyri-mümkün hesab edir və yaxın tarixdən buna dair çoxlu misallar gətirir. Digərləri bunun əksini söyləyir. Lakin dünya tarixi etnik-dini, milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, xalqların dövlətçiliyin inkişafında ümumi səylərlə iştirak etdiyi neçə ölkələr tanıyır və Azərbaycan da məhz bu ölkələr sırasındadır.

Tədqiqatlarda milli ideya insanların birləşməsində bənzəri olmayan simvol, özəl bir mexanizm kimi təqdim edilir. Adətən, belə bir nümunə misal gətirilir ki, ABŞ-da müstəqillik uğrunda mübarizəyə başlananda öz məqsədi ətrafında möhkəm birləşən bir qrup Şimali Amerikaya “İstiqlaliyyət Bəyannaməsi” ünvanlayır. Yəni hələlik mövcud olmayan bir xalqa müraciət edir. Xalq hələ formalaşmamışdı, ABŞ əhalisi hələ bu ideya səviyyəsində deyildi. Bu Bəyannamə xalqın formalaşmasına çağırış kimi qısa bir zamanda onun birləşməsində mühüm vasitəyə çevrildi. Birliyi təmin etdi. Bu və buna bənzər dövrlərdə milli ideyanın yaranması və irəli sürülməsi məhz fəvqəladə dərəcədə çətin, lakin keçilməsi labüd olan mərhələdir.

İdeyanın potensial gerçəklik olduğunu ilk dəfə min illər əvvəl fəlsəfə kəşf etmişdir və tarix bu həqiqəti hər yeni gələn dövrdə sübut edir. Milli ideya isə nisbətən yeni olan bir Avropa, bir Qərbi fenomenidir. Eyni zamanda, bu gün millət, milli dövlət, milli ideyaya dair yalnız Yeni Dövrün, modern epoxanın nəzəri konsepsiyaları çərçivəsində fikir yürütmək kifayət deyil, hətta bu mümkün deyil. Çünki, əvvəla, millət və milli dövlətin ənənəvi məzmunu çox dəyişib. Bu gün dünyanın əksər dövlətləri (Yaponiya və İslandiya istisna olmaqla) polietnik dövlətlərdir və əhalisinin tərkibində avtohton xalqlarla birgə artıq 1-ci, 2-ci və 3- cü nəsillə miqrant birlikləri yaşayır.

“Millilik” fenomeni daha əvvəl meydana gəldiyi üçün Qərbdə bu sahədə dərin elmi irs mövcuddur. Həqiqət bundan ibarətdir ki, Qərbdə “millət” sözü “dövlət” sözü ilə sinonim kimi, eyni mənada işlənir və yanlış anlaşımlara yol açılmaması üçün məhz bu kontekstin əsas hesab edildiyi aydın dərk edilməlidir. Bütün mürəkkəbliyinə rəğmən millət anlayışının daha iki anlamı ümumən qəbul edilmişdir: millət – vətəndaşlıq kimi və ümumi dilin, tarixin və mədəni identikliyin bağladığı milli etnik birliklərin ümumi siyasi iştirakına əsaslanan kollektiv suverenitet kimi; Milli ideya həm də ilk növbədə ölkənin bütün vətəndaşlarının bu təməl dəyərləri bölüşməsi və qəbul etməsi deməkdir.

Tarixi təcrübəyə nəzər saldıqda yalnız milli deyil, fəvqəlmillə (transmilli) ideyaların da (ekumenizm, turançılıq, qlobalizm, kosmopolitizm və s.) yer aldığı məlum olur. Bunların transmilli ideya, yoxsa ideologiyasızlaşdırma olduqları barədə hələ yekdil fikir yoxdur. Hesab edirik ki, insan və dövlət üçün ideyanın alternativı yoxdur və “ideologiyasızlaşdırma” özü də bir ideologiyadır. Postmodern dövrün “hər şeyin sonu” fəlsəfəsi ideyadan da kənar keçməyib. “Tarixin, siyasətin sonu, müəllifin ölümü” konsepsiyaları “milli dövlət və ideyanın da sonunun” çatdığını, postmilli “ideyasızlıq” çağının başlandığını iddia edirlər.

Milli dövlətin “postmodern” paradigmasının müddəaları tamamilə fərqli baxış ortaya qoyur. Postmodern yanaşmaya görə istənilən, o cümlədən milli strukturu tarix, ənənə və identiklik olmadan da dırnaqarası “sıfırdan yaratmaq”, formalaşdırmaq mümkündür.

Tarixdə həmişə yeni yollar axtarışı yeni ideya axtarışlarından başlanır və ideyalar yeni reallığı yaradır. İdeyanın hər şeyə qadir gücü onun şüurlara hakim ola bilməsində, buna nail olmaq üçün isə konkret məqsədləri, konkret formalarda, obraz, ideal və simvollarla təqdim edə bilməsindədir. İdeyalar tarixini izləyəndə hətta bəzən bu fenomenin mükəmməl təlimini yaradan Platonun haqlı olduğunu, gerçək olanın yalnız ideyalar aləminin olduğu müddəasını yada salmalı olursan.

Fəlsəfə bütün sahələrdə olduğu kimi, ideyanın mahiyyəti və gücünü də ilk olaraq təhlil edən sahədir. İdeyalar haqda təlimi Platon “ən düzgün elm” adlandırmışdı. O deyirdi: “Burada heç nəyi nəzərdən qaçırmaq olmaz, hər şey təfərrüatına qədər yekunlaşdırılmalıdır.”(Platon).

İdeyalar haqda ayrıca elm sahəsi mövcud deyil. XIX əsrin əvvəllərində fransız mütəfəkkiri A.L.Destüt de Trasi ilk dəfə ideologiya anlayışını elmə gətirmiş, onu insanlarda ideyaların yaranması və dinamikasının ümumi qanunlarını öyrənən elm kimi səciyyələndirmişdi. Lakin ilk vaxtlar bu sözü ictimai praktikanın və real siyasətin fəvqündə, uzaqda duran baxışlar mənasında, (idealist sözünü yada salağ) daha sonra isə müxtəlif sosial qüvvələrin maraqlarını müdafiə etmək üçün tətbiq etmişlər. Bu baxımdan istənilən ideyanın ya mifologiya, ya da utopiya ilə nəticələnməyini düşünənlər yanılırlar. Buna görə də ideologiyanın ideyalar haqda təlim kimi fəlsəfi fənn qismində ilkin versiyasına qayıtmağı təklif edənlər də var.

Viktor Hüqo yazırdı ki, “Dünyada bütün ordulardan daha güclü olan bir qüvvə var – bu vaxtı, zamanı yetişən ideyadır.” Səbəblər isə həm rəşional, həm də irrasional izah tələb edir. Tarix boyu baş verən bütün münaqişə və qarşıdurmaların hamısında ideya komponenti iştirak etmişdir. İdeya müharibələri dövrümüzün real hadisəsidir və – baxışların, konsepsiya və dünyagörüşlərin toqquşmasıdır.

İdeya müharibələrinə ən məşhur, son nümunə – “soyuq müharibə” olmuşdur. Bu mərhələdə iki dünya sistemi arasındakı siyasi, iqtisadi və hərbi qarşıdurma başlıca olaraq ideoloji sferada davam etmişdir.

İdeya və zaman münasibətləri o dərəcədə çulğadır ki, bəzən deyirlər: əvvəlcə hansı yaranır – yeni ideya, yoxsa yeni zaman? Məsələn, demokratiyanı, sadəcə, demokratiya ideyası yaradır, yoxsa demokratik inkişaf özü tədrici yolla demokratiyanı dönməz prosesə çevirir. Deyilənlər milli ideya və milli müstəqillik zamanına bilavasitə aiddir. Zamanı duymayan ideya inkişafın əngəlinə çevrilir. Hər bir xalq zamanın verdiyi fürsəti tarixi nailiyyətə çevirmək üçün milli varlığa dair baxışların mükəmməl sistemə malik olmalıdır. Dövlətin real zaman və məkanda müstəqil varlığını təmin etmədikdə bu “ideya-fiks” kimi tarixdə qalır, bundan daha betəri isə “fiksiya (“uydurma”) və utopiyaya çevrilir. İdeyanın yaranması qüdrətli dövlət simasında yaşadığı tarix, sınaqdan çıxma bilmədiyi məğlubiyyət mərhələləri də var. Milli ideyanın əvvəli var, sonu isə yoxdur. İdeyada dəyişən cəhət – reallığa uyğun olaraq zənginləşən dinamik məzmun, ona nail olmağın yolları və vasitələridir. Dəyişməyən bir şey varsa, milli ideyanın milli dövlətin yaşarılığı üçün malik olduğu alternativsiz statusu, dəyəridir.

XX əsr ideyaların zəfərinə də, iflasına da şahidlik etmişdir. Ən betəri onda baş vermişdir ki, kimsə öz ideyasını xalqın, millətin və hətta bəşəriyyətin ideyası kimi reallaşdırmağa cəhd etmişdir. Buna dünya tarixində misallar kifayət qədərdir. Bu gün bilik və informasiya əsərində sivilizasiyanın təkanverici qüvvəsi yenə də ideyadır və onun yayılma sürəti təsəvvürə gəlməz dərəcədədir. Ən başlıcası odur ki, milli ideya dedikdə söhbət yalnız kimin nə düşündüyündən ibarət olan subyektiv təsəvvürlər yığını deyil, əsrlərin sınağından çıxaraq, milləti inkişaf etdirən, onun siyasi təşkilatlanma qabiliyyətinin əvəzsiz meyarına çevrilən fenomen başa düşülür.

Milli ideyanın dərk edilməsində ən mühüm olan metodoloji xüsusiyyətlərindən biri hər bir xalqın, millətin unikallığı və bənzərsiz identikliyə malik olması xüsusiyyətidir. Belə ki, başqa ölkələr üçün səciyyəvi, səmərəli olan üsul və metodlar Azərbaycan üçün eyni uğuru təmin edə bilməz. Çünki dövlətlər özünəməxsus siyasi-tarixi təkamül yolunu keçirlər. Sivilizasiya, etnomilliyet, milli psixologiya və s. də ön sıradadır. Dövlətin dayanıqlığını, əbədi yaşarlığını məhz bu amil müəyyən edir. Akademik Ramiz Mehdiyev milli quruculuğun demokratikləşmə prosesləri nümunəsində bu məsələyə toxunaraq deyir: “Bu gün Azərbaycan demokratiyanı hər bir xalqın keçdiyi tarixi tərəqqi prosesi kimi başa düşərək, öz inkişaf modelini nümayiş etdirir. Azərbaycan cəmiyyətinin demokratikləşməsi sonsuz prosesdir və milli xüsusiyyətlər gözlənilməklə, müstəqil dövlət quruculuğu və milli identikliyin qorunub saxlanması şərti ilə həyata keçirilir. Prezident İlham Əliyevin anlamında demokratiya milli inkişaf və şüurun ayrılmaz atributudur. Lakin o, cəmiyyətin siyasi və iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə əhəngdar olmalıdır. Buna görə də ölkədə islahatlar paralel, kəsişmədən, bir-birini qabaqlamadan həyata keçirilir. Siyasi sabitliyin iqtisadi əsası olmalıdır və yalnız bu halda cəmiyyətdə demokratik inkişaf və şəffaflıq barədə danışmaq olar. Demokratiya milli maraqların və dövlət müstəqilliyinin ziyanına olaraq kənardan zorla qəbul etdirilə bilməz. Bu gün başqa geosiyasi və etnik-milliyet məkanlarında yüzilliklər boyu formalaşmış təcrübəni “qəflətən daxil etmək”, “kor-koranə köçürmək”, “gətirmək” olmaz.”

Milli ideyanın gerçəkləşməsinin siyasi, iqtisadi, hüquqi, fəlsəfi, mənəvi-mədəni və s. meyarları, təminatları mövcuddur. Azərbaycan dövlətinin Əsas Qanununun milli ideyanın siyasi-hüquqi təminatının ən bariz nümunəsi olduğu məqalədə ətraflı təhlil edilmişdir. Sübut etməyə ehtiyac yoxdur ki, iqtisadiyyat faktoru bu amillər içərisində təməl rolu oynayır. İqtisadi baxımdan inkişaf etməyən bir dövlətin uğurları barədə danışmaq mümkün deyildir.

Yaxud ölkənin müdafiə qabiliyyətinin təmin edilməsini götürək. Özünü qoruya, müdafiə edə bilməyən bir dövlət heç bir uğur qazana bilməz. Azərbaycan dövlətinin bu sahəyə münasibəti tamamilə düzgün yolda olduğumuza dəlalət edir.

Milli ideyanın dünyada tanınması- nisbətən az işlənmiş sahədir. Lakin son tədqiqatlarda sübut edilib ki, dövlətin milli ideyası dünyada nə qədər geniş yayılırsa, tanınırsa, onun həyat potensialı o qədər yüksək olur. Bu geosiyasi mövqelərin dəqiq vurğulanması, özünü təsdiq, cəmiyyətin pozitiv enerjisi, məqsədyönlü, mənəvi vəhdəti kimi alternativ olmayan göstəricilər baxımından vacibdir.

Hazırda milli ideya, üstəlik, yalnız təmsil etdiyi dövlətin milli, siyasi, coğrafi həddləri çərçivəsində deyil, qlobal məkanda həyatiliyini sübut etməlidir. Onun rəqiblərinin sırası genişlənərək bütün dünyanı əhatə etmişdir. Əsas rəqabət yalnız maddi resurslar uğrunda deyil. Daha çox tarixi köklər, milli dövlət identikliyi, tarixi yaddaş, milli ruh və xarakter, intellekt uğrunda gedir.

İdeya və siyasi lider

Milli ideyanı milli gerçəkliyə və tarixi taleyə çevirən əsas qüvvə lider faktorudur. Dünya tarixi də, müstəqillik tariximiz də bunu sübut edir. Xalqın dəstəklədiyi və siyasi liderin fəhmlə duyduğu təməl dəyərlər məsələsində konsensus dövlətin sabitliyi və inkişafının dəyişməz şərtidir.

Müasir dünyada, demokratik cəmiyyətdə inkişaf və idarəetmə məsələlərinin daha çox elitarlıq prinsipinə əsaslanması, yüksək statusa və qabiliyyətə malik elitanın həlledici rol oynaması elmi həqiqətdir. Elita intellektual, siyasi, mədəni, iqtisadi, psixoloji, mənəvi, təşkilatçılıq qabiliyyətləri ilə fərqlənən, başqa qruplarla müqayisədə daha çox dövlətçilik missiyasına xidmət edən insanların birliyidir.

Müstəqil dövlətin milli elitası milli lider ətrafında birləşə, xalqın potensial enerjisini bir araya gətirə, quruculuq işlərinə səfərbər edə bilər.

Cəmiyyətdə elitaların nisbi bölgüsü: siyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni, texnokratik və s. mövcuddur. Lakin sübuta ehtiyac yoxdur ki, onların hamısını birləşdirən başlıca cəhət milli dövlətçiliyə xidməti intellektual qabiliyyətləri ilə fərqlənməkdir.

Bu gün inkişaf etmiş ölkələrdə intellekt və siyasət vahid cəbhədə dövlətçilik maraqlarına xidmət edir. Bu ölkələrin qazandığı uğurların təminatçısı məhz elitanın dövlətçiliyin inkişafını hər şeydən üstün tutmasıdır. Milli ideyanı formalaşdırmaq və onun həyata keçməsinə xidmət etməsi, yeni şəraitdə cəmiyyətin inkişafının yeni ideya və konsepsiyalarının irəli sürülməsi, bütün cəmiyyətin ideal və dəyərlərinin cəmləndiyi obrazın təqdim edilməsi bu sıradadır.

Şərq müdrikliyinə görə: “Əgər hara getdiyini bilmirsənsə, o zaman heç bir səmt küləyi sənə kömək edə bilməz”. Bu deyimim doğruluğunu XX əsirin 90-cı illərində Azərbaycanın düşdüyü vəziyyət çox gözəl ifadə edir. Biz demək istərdik ki, ideyanı xalqın ictimai fəallığı və mənəvi enerjisi ilə ahəngdar şəkildə yönəldən, hara getməyi aydın hədəflərlə müəyyən edən milli lider faktoru ideyanın gerçəkləşməsində əvəzsiz rola malikdir. Dövlətçiliyin ağır məqamlarında insanları vahid məqsəd uğrunda birləşdirən ideyalara böyük ehtiyac duyulur. Təbii ki, ideyanın fəhm edilməsi, nəzəri tərtibatı və dərk, təqdimatı həmişə intellektual -siyasi elitanın üzərinə düşür. Ən acınacaqlı vəziyyət onda yaranır ki, mövcud elita da yeni ideyaya ehtiyacın fərqi olmasın, ona biganəlik göstərsin.

Deyilənlər baxımından Azərbaycan xalqı XX əsrin 90-cı illərində çarəsiz olmamışdır.

Siyasi lider və elita milli ideyanın hər üç parametrində bilavasitə iştirak edir: 1. milli ideyanın dərk edilməsi; 2. elmi-nəzəri təqdimi; 3. xalqın keçmişini, indisini və gələcəyini bağlayan milli idealın müəyyən edilməsi. Siyasi elita xalqın öz soy-kökünü və qaynaqlarını saxlamaqla daim inkişaf edə bilmək haqqını təmin edir.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlində milli ideya özünün ən ali məqsədini – milli birliyi və müstəqilliyi təmin edən qarşısızalmaz gücə çevrilə bilmədi.

Ötən əsrin 90-cı illərində, müasir dövrün siyasət dahisi, ümummilli lider Heydər Əliyev milli ideyanı tarixin verdiyi çox qısa və çətin zamanda milli varlığın təcəssümünə çevirməyə nail oldu. Akademik Ramiz Mehdiyev “Müasir Azərbaycan milli ideyanının təcəssümü kimi” adlı məqaləsində yazır: ” Proseslərin gedişi təkidlə tələb edirdi ki, Azərbaycanı tamamilə dağılmaq və ya parçalanmaq təhlükəsindən yalnız, sözün həqiqi mənasında, tarixi miqyaslı, həm Azərbaycan millətinə xas olan mühüm dəyərlərin müəyyən toplusunun təcəssümü rolunda, həm də qeyri-standart siyasi qərarların güclü

və iradəli mənbəyi rolunda çıxış etməyə qadir olan şəxsiyyət xilas edə bilər. Yalnız böyük dövlət xadimi milləti xilas edə, onun ideyasını həyata keçirə bilər”.

Milli ideyanın tarixdə ilk dəfə suveren formatda gerçəkləşdirilməsi dövlətçilik ənənəsində etatizmdən – müstəqil dövlətin siyasi təşkilatlanmasından güc alaraq daha qüdrətli zirvələrə yüksəlməsi başlanğıcını götürdü. XX əsrin əvvəllərində milli ideya öz ali məqsədini – etatizmi həyata keçirə bilməmişdi. Suveren dövlət statusunu qazanmaq kimi tarixi nailiyyətə qovuşmaq arzu olaraq qalmışdı. Yəni milli ideyanın statusu, strukturu, prinsip və funksiyaları, mükəmməl strateji və taktiki hədəflər sistemi hələ formalaşmamışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev bu cəhanşümul məqsədləri müstəqil Azərbaycan adlı ünvanda reallığa çevirdi. Xalqımızın tarixi, siyasi uğurlarının zəfər trayektoriyası artıq davamlı, kəsilməz xarakter aldı. XX əsrin ikinci yarısında global transformasiya və sarsıntılarla paralel müşayiət olunan zamanda, bəzi ölkələrin süqut, bəzilərinin isə yenidən doğulduğu bir ərəfədə dünya siyasi xəritəsində xalqımız şanlı Azərbaycan tarixi adlı portretin cizgilərində özünü tanıdı, milli özünüdərk və mənlilik mərhələlərini qət etdi. Milli ideal – Ümummilli lider nümunəsində ideyanın missiyası bu dövr üçün qələbələrə başa çatdırıldı. Azərbaycanda tarixdə ilk dəfə müstəqil milli dövlət yaradıldı. İlk dəfə milli ideya nəzəri sxem kimi qalmayıb, dövlətçiliyin varlığını təmin etdi, onu “əbədi, sarsılmaz və dönməz” (Heydər Əliyev) fenomeni kimi dünya tarixinə həkk etdi. Bütün bunlar: ideya və zamanın mürəkkəb münasibətlərini hələ də sonadək dərk edilməyən milli dühası ilə, Azərbaycan naminə fəvqəlsəyləri ilə nizamlayan siyasi lideri, Heydər Əliyevi Milli İdeala, ümummilli lider zirvəsinə ucaltdı. Tariximizdə dəfələrlə qısa və ya uzun müddətə müxtəlif səbəblərdən milli ideyanın qarşısının alınmasına, dövlətçilik ənənəmizin davamlı inkişafına əngəl olan fasilə, məğlubiyyət, süqut kimi xəstəliklərə birdəfəlik sədd çəkildi.

Bunlar azərbaycanlıların neçə nəsilləri durduqca onlar üçün Milli ideal və örnək olacaq Heydər Əliyev şəxsiyyətinin, XX əsrin sonlarında milli ideyanın nadir subyektinin tarixi xidmətləridir. Ümummilli lider tarixi təcrübə və nəzəri müddəaların varisliyini təmin etməklə yanaşı, kollektiv və fərdi identikliyimizi, dövlət ideologiyamızı – “azərbaycançılığı” mərkəzi müddəa kimi önə keçirdi. Bunun mənasını isə Heydər Əliyevin bütün fəaliyyəti, dövlətçilik və xalq qarşısında xidmətləri nümunəsində dərk etmək olar.

Dövlət öz vətəndaşlarına gerçək inkişafın təməli olan maddi və mənəvi prinsiplərin ahəngdar mövcud olduğu bütün imkanları, rifah və tərəqqini təmin edə bilirsə, bu həm ideya həm də modeldir. Belə model yalnız milli deyil, həm də bəşəri əhəmiyyətli bir örnəyə çevrilir.

Azərbaycanda milli ideyanın təşəkkülü və genezisini həm dövlətçiliyin tarixi, həm də ümumi sivilizasiya müstəvisində nəzərdən keçirmək lazımdır. Humanitar fikirdə milli ideyaya alternativin olmadığını düşünənlər də var, bu barədə diskussiyaların əhəmiyyətsiz olduğunu deyənlər də. Belə qütbləşmiş mövqelərin olması gerçəklikdə çox mühüm məsələlərin olmasından xəbər verir.

Milli ideyaya müxtəlif yanaşmalardan nəzər salınır. Ontoloji, kulturoloji, siyasi, vətəndaşlıq mədəniyyəti, etnik və s. Milli ideya istənilən xalqın öz soy-kökünü və qaynaqlarını saxlamaqla daim inkişaf edə bilmək səylərini ifadə edir.

Milli ideyaya dair fikir mübadiləsi müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması ilə bir vaxtda daha da intensiv mərhələyə qədəm qoydu. Bunun əsas səbəbi xalqı sarsılmaz birliyə çevirən birləşdirici ideyaya olan ehtiyac idi. Təməl dəyərlər olmadan vətəndaş sülhündən danışmaq mümkün deyil.

Uzun bir müddət ərzində milli ideya axtarışları gedişində müxtəlif (türkcülük, islamçılıq, turançılıq və s.) qütblər arasında dinamika davam etmişdir. Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, milli ideya şüar və çağırış kimi anlamı, axtarışların məhz bu şüarların müəyyən edilməsinə sərf edilməsi həm vaxt, həm də milli enerji itkisindən başqa heç nə deyil. Milli ideyaya dair fikir mübadiləsində ideologiyasızlaşdırma ilə yanaşı, ideya fundamentalizmi (riqorizm), ideoloji fanatizm, radikalizm, barışmaz ifratçılıq təzahürləri paralel addımlayır.

Bir çox postsovet ölkələrində “milli ideya” məsələsi hələ də yalnız axtarışlar səviyyəsindədir. Postsovet məkanında hələ də milli ideyasını axtaran, onu formalaşdırmaq üçün xaricdən mütəxəssislər dəvət edən ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycanda bu axtarışlar hədəf getməyib, öz möhtəşəm bəhrələrini vermişdir.

Sovet rejimi dağılandıqdan sonra ideoloji böhran, bütün səviyyələrdə – cəmiyyətdə, elmdə, təhsildə, dünyagörüşdə başlanan ideologiyasızlaşma prosesləri kəskin formalarda hiss edilirdi.

Təqdirəlayiq haldır ki, bu gün Azərbaycan hələ də öz tarixi-mədəni, mənəvi tərcümeyi-halını bilməyən, haradan gəlib, haraya getdiyinin fərqi olmayan ölkələr sırasında deyil. Böyük qürurla deyə bilərik ki, xalqımız ideyadan gerçəkliyə doğru 20 ilə bərabər möhtəşəm yolu qət etmişdir. Milli ideyanın əsas təzahürlərindən biri də milli atributlarda əksini tapan integrativ simvollarıdır.

Milli məsələlərdən bəhs edərkən biz təbii olaraq “millilik” fenomeninin daha əvvəl meydana gəldiyi Qərb elminin “millət, milli ideya, milli model” konsepsiyalarına nəzər salmalı oluruq. Çünki bu sahədə olduqca dərin bir elmi irs mövcuddur. Həqiqət bundan ibarətdir ki, “milli ” sözü “dövlət” sözü ilə eyni mənada işlənir və milli ideya deyəndə biz də yanlış anlamağa yol açmamaq üçün məhz bu konteksti əsas hesab etdiyimizi aydın təsəvvür etməliyik.

Ənənəvi və imperiya dövlət sistemini əvəzləyən milli dövlət, qeyd edildiyi kimi, bir Avropa fenomenidir. Bununla belə, milli-tarixi yaddaş, milli psixologiya və s. məqamlarda onun qaynaqlarının çox qədim və coğrafi baxımdan çox geniş olduğu məlumdur. Dövlətlə sinonimik bir anlayış kimi Fransada meydana gəlməsi, o vaxtdan indiyə qədər çoxlu dəyişikliklərə məruz qaldığı bəlli olan millət, milli ideya mövzuları bu gün də ardıcıl təhlillərin diqqət mərkəzindədir. Başlıca səbəb dəyişən reallıqda, xüsusilə də qloballaşan dünyada milli dövlətçiliyin mahiyyətində baş verən transformasiyalardır.

Azərbaycan xalqı milli ideyanı məhz dövlətçilik məsələlərində sarsılmaz birliyini təmin edən qüvvə kimi – vətəndaşlıq identikliyi kimi qəbul edir. Bunun belə olduğunu bir daha yəqin etmək üçün dövlətçiliyin ağır məqamlarında onun mənafeyini hər şeydən uca tutaraq silaha sarılan, fədakarlıq edən, canından keçən ölkəmizdə yaşayan neçə-neçə xalqların nümayəndələrinin, oğul və qızlarının adlarına nəzər salmaq, Şəhidlər xiyabanından keçmək kifayətdir. Vətəndaşlıq identikliyi – azərbaycançılıq səviyyəsi dövlətimizin keçdiyi tarixi yol, insanlarımızın milli vəzifə, milli borc kimi ali dəyərləri dərk etməsinin təbii nəticəsi kimi formalaşmışdır.

Milli ideya ölkənin bütün vətəndaşlarının bölüşdüyü və qəbul etdiyi təməl dəyərlərin olması deməkdir. Əgər bu olmasa idi, göz önündəki bu inkişaf da ola bilməzdi.